

PAULINA KOWALCZYK¹, EMIL MAJUK²

JAK OPOWIEDZIEĆ WIELOKULTUROWĄ
HISTORIĘ MIASTECZKA?
WYSTAWA STAŁA W IZBIE TRADYCJI ZIEMI WOJSŁAWICKIEJ
JAKO INTERPRETACJA LOKALNEGO DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO

Wokół rynku w Wojsławicach stoją trzy zabytkowe budynki sakralne – kościół, cerkiew i synagoga. To dziedzictwo z czasów, kiedy lokalna społeczność składała się z ludzi różnych wyznań, a było tak przez większość dziejów miasteczka, czyli około pół tysiąca lat³. Kościół, cerkiew i synagoga współtworzyły lokalny krajobraz co najmniej od XVI wieku. Według spisu powszechnego w 1921 roku w Wojsławicach mieszkało 1187 katolików, 444 prawosławnych i 835 Żydów. Historia sprawiła, że tylko kościół jest dziś aktywnie używany jako miejsce modlitw. Synagoga opustoszała w wyniku zagłady Żydów w 1942 roku, a cerkiew w 1947 roku po przymusowym wysiedleniu pra-

¹ Paulina Kowalczyk – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki o sztuce, historyk sztuki, autorka tekstów naukowych i popularnonaukowych, członek zarządu Stowarzyszenia Panorama Kultur, specjalista w zakresie marketingu treści (kontakt: paulina.kowalczyk007@gmail.com).

² Emil Majuk – absolwent Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych oraz Studium Europy Wschodniej na Uniwersytecie Warszawskim, prezes Stowarzyszenia Panorama Kultur, pracownik Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, koordynator projektu *Shtetl Routes Obiekty żydowskiego dziedzictwa kulturowego w turystyce transgranicznej w Polsce, Białorusi i Ukrainie* (kontakt: emajuk@pk.org.pl).

³ Źródła historyczne potwierdzają zamieszkiwanie w Wojsławicach przedstawicieli chrześcijaństwa w obu obrządkach co najmniej od czasu lokacji miejskiej, która miała miejsce pomiędzy rokiem 1437 a 1443. Najstarsza zachowana wzmianka o związanym z Wojsławicami wyznawcy judaizmu pochodzi z 1445 roku. Dokument odnowienia lokacji z 1508 roku wymienia działające w miasteczku trzy cerkwie prawosławne i jeden kościół katolicki. Spis podatkowy z 1531 roku potwierdza opłacanie podatków przez „synagogę wojsławicką”, czyli lokalną gminę żydowską. W 1616 roku uzyskała ona pozwolenie na budowę nowej drewnianej synagogi. Spośród zachowanych do dziś obiektów, murowany budynek kościoła oddano do użytku w 1608 roku, murowany budynek cerkwi w 1771 roku, a budynek synagogi powstawał w latach 1890–1903.

wosławnych mieszkańców gminy. Dawna świątynia obrządku wschodniego stała się najpierw magazynem nawozów sztucznych, później ikon zwożonych z innych cerkwi regionu, a wreszcie garażem. W latach 90. XX wieku rozpoczęła się jej renowacja, która trwa właściwie do dziś – budynek usytuowany na terenie podmokłych łąk chłonie wilgoć z podłoża, skutkiem czego niezbędna jest ciągła interwencja i osuszanie ścian. Świątynia należy do parafii prawosławnej znajdującej się w oddalonym o ok. 25 km Chełmie i bywa wykorzystywana jako sala koncertowa w trakcie lokalnych festiwali. Podczas festiwalu Spotkania Trzech Kultur 18 lipca 2009 roku w wojsławickiej cerkwi po raz pierwszy od 64 lat odprawiono prawosławną liturgię⁴. Zatrzymują się tu także prawosławni pątnicy pielgrzymujący z Chełma do Turkowic na święto Turkowickiej Ikony Matki Bożej.

Synagoga już na początku niemieckiej okupacji w 1939 roku została zdewastowana. Wnętrze budowli zostało wówczas zamienione na magazyn zbożowy, zaś stojący obok budynek *bejt midraszu*⁵ przebudowano na młyn. Budynki zespołu synagogalnego wykorzystywano w ten sposób także po zakończeniu II wojny światowej. W latach 80. XX wieku dawny *bejt midrasz* rozebrano. Niemal w tym samym czasie rozpoczął się remont zdewastowanej synagogi, w rezultacie którego w 1991 roku ulokowano w niej Gminną Bibliotekę Publiczną i siedzibę Urzędu Stanu Cywilnego. Kilka lat temu biblioteka i USC zmieniły lokalizację, a budynek dawnej synagogi znów opustoszał i zaczął niszczyć. Staraniem Henryka Gołębiowskiego, wójta gminy Wojsławice, samorządowi udało się pozyskać dofinansowanie na realizację projektu „Na szlaku kultur i tradycji Ziemi Wojsławickiej. Ochrona i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Gminy Wojsławice”⁶. W ramach inwestycji odnowiono, unowocześniono

⁴ A. Pilipiuk, *Wojsławice. Skarby naszej pamięci, wspomnienie o miasteczku*, Wojsławice 2012.

⁵ *Bejt midrasz* [hebr. dom nauki] pomieszczenie lub budynek, najczęściej przy synagodze, przeznaczone do studiów talmudycznych dla chłopców i dorosłych mężczyzn, dla których codzienne studiowanie Talmudu jest *micwą* [hebr. przykazanie]. Nazywane były także *szul* lub *szil* [jid. szkoła]. Za: A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000, s. 22.

⁶ Zrealizowany przez Gminę Wojsławice projekt miał na celu zachowanie i zrównoważone wykorzystanie istniejącego dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) gminy Wojsławice, prowadzące do poprawy dostępu do kultury oraz wzrostu atrakcyjności turystycznej obszaru gminy Wojsławice. Głównym celem projektu było działanie na rzecz zachowania, ochrony i upowszechnienia wielokulturowego dziedzictwa Wojsławic poprzez wyremontowanie trzech zabytkowych budynków: synagogi w Wojsławicach, budynku dawnego Wiejskiego Domu Kultury w Rożięcinie oraz budynku dawnej szkoły w Majdanie Ostrowskim. Wszystkie te obiekty dostosowano do celów wystawienniczych i edukacyjnych. Powstałe w ramach projektu: Izba Tradycji Ziemi Wojsławickiej (Wojsławice), Ośrodek Trzech Kultur (Majdan Ostrowski) oraz Ośrodek Dawnych Kultur i Tradycji (Rożięcinie) prowadzą działalność kulturalną i paramuzealną, która uzupełnia i wzbogaca ofertę gminy Wojsławice w zakresie obcowania z historią, kulturą i tradycją. Projekt o łącznej wartości 4 002 831,04 zł współfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020, Oś Priorytetowa 7 „Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego”, Działania 7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne – projekty lokalne oraz z Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych (RFIL).

i dostosowano do potrzeb działalności kulturalnej trzy obiekty: budynek dawnej synagogi w Wojsławicach, dawną szkołę w Majdanie Ostrowskim i wiejski dom ludowy w Rozięcinie. Zdecydowano również o przeznaczeniu dawnej synagogi na Izbę Tradycji Ziemi Wojsławickiej. W listopadzie 2020 roku w budynku synagogi została otwarta nowa wystawa stała: *Wojsławice* *בוֹיְסְלָוִיטְשׁ* *בוֹיְסְלָוִיטְשׁ*. Scenariusz wystawy został napisany przez autorów niniejszego artykułu⁷.

Co zrobić z obiektami dziedzictwa kulturowego pozbawionymi swoich oryginalnych funkcji? Pracując nad wystawą, wielokrotnie zachodziła konieczność rozstrzygnięcia, w sposób praktyczny i pod presją czasu, dylematów, przed którymi często stają osoby zajmujące się tematyką żydowskiego dziedzictwa w Europie Środkowo-Wschodniej. Wśród nich wyróżniał się ten podstawowy: jaką funkcję można dziś nadać dawnej synagodze, opustoszałej w wyniku ludobójstwa? Czy w ogóle powinno się nadawać jej jakieś funkcje? Może uczciwiej byłoby pozostawić to miejsce opuszczone, jako symbol zagłady, która spotkała tutejszych Żydów? A jeśli remontować, to w jaki sposób? Czy nie lepiej by było, gdyby dawna synagoga pozostała wyłącznie miejscem pamięci po tych, którzy ją zbudowali, a których zamordowano?

Wojsławice to mała miejscowość. W gminie mieszka niecałe 3,5 tysiąca osób i nie ma w niej muzeum, instytucji, która mogłaby w inny niż szkoła sposób edukować i kształtować świadomość historyczną i kulturową, szczególnie młodej części społeczeństwa. Taką funkcję ma właśnie pełnić Izba Tradycji Ziemi Wojsławickiej, zlokalizowana w dawnej synagodze, która łącząc narrację historyczną z opowieścią o mieszkańcach miasteczka różnych wyznań i narodowości, ma ambicję stać się miejscem spotkania z lokalną historią. Oznacza to, że w dawnej synagodze opowiadamy o wojsławickich Żydach – pierwotnych właścicielach i użytkownikach obiektu, ale też o chrześcijanach, o kościele i o cerkwi. O tym, że ludzie, mimo różnic i konfliktów, przez pięćset lat potrafili żyć tu wspólnie. A skoro mieli wspólne życie, to możliwe jest też wspólne o nich pamiętanie.

Narracja wystawy *Wojsławice* *בוֹיְסְלָוִיטְשׁ* *בוֹיְסְלָוִיטְשׁ* składa się z kilku nakładających się na siebie warstw⁸. Pierwszy wątek dotyczy dawnego przeznaczenia budynku i społeczności żydowskiej, której ta synagoga służyła. Na ścianie wschodniej

Zob. <https://wojslawice.com/na-szlaku-kultur-i-tradycji-ziemi-wojslawickiej-ochrona-i-wykorzystanie-zasobow-dziedzictwa-kulturowego-gminy-wojslawice-2/> [dostęp: 8.04.2021].

⁷ Należy zaznaczyć, że autorzy koncepcji ekspozycji i scenariusza wystawy nie ponoszą odpowiedzialności za ewentualne zmiany w aranżacji, które mogą nastąpić wraz z upływem czasu, pozyskaniem nowych eksponatów czy rozządami administracyjnymi.

⁸ Wystawa stała znajduje się w sali głównej synagogi, zaś zlokalizowany na piętrze babiniec został przeznaczony na wielofunkcyjną salę – miejsce działań edukacyjnych i wystaw czasowych.

zachowała się pusta wnęka po *aron ha-kodesz*⁹, a w środku sali fundament *bimy*¹⁰. Projektanci podkreślili te miejsca i ich dawną funkcję nowoczesnymi, oszczędnymi w formie, metalowymi dekoracjami. Wokół *bimy* stanęły pulpity nawiązujące kształtem do pulpity modlitewnych, typowego wyposażenia synagog. Na części z nich znajdują się ekrany dotykowe umożliwiające wyświetlanie treści multimedialnych, wśród których znajdują się m.in. interaktywne kalendarium dziejów gminy, trójwymiarowy model cyfrowy przedstawiający wygląd Wojsławic pod koniec XVIII wieku, a także liczne galerie zawierające fotografie i dokumenty związane z dziejami miejscowości. Na pozostałych ekspozycjach umieszczono opracowane introli-gatorsko księgi zawierające m.in. teksty żydowskich modlitw w językach hebrajskim i polskim, przetłumaczone fragmenty z *Księgi Pamięci Wojsławic*¹¹, listę płatników składki synagogałnej z XIX w., imiona Żydów z Wojsławic zamordowanych podczas Zagłady, ale także podpisy uczniów miejscowej szkoły – dziewcząt, chłopców, osób rozmaitych wyznań i narodowości. Inspirując się tytułem *Księgi Pamięci*, nadaliśmy im tytuły: *Księga Modlitw*, *Księga Nazwisk*, *Księga Wspomnień*, *Księga Fotografii*.

Druga warstwa wystawy to chronologiczna opowieść o dziejach Wojsławic umieszczona w dziesięciu gablotach z eksponatami¹² i planszami tekstowymi. Oparliśmy ją na stosunkowo bogatej literaturze dotyczącej dziejów Wojsławic¹³, w wybranych

⁹ *Aron ha-kodesz* [hebr. święta skrzynia] szafa, w której przechowywane są w synagodze zwoje Tory. Wbudowana w ścianę skierowaną w stronę Jerozolimy (w Polsce jest to ściana wschodnia). Symbolizuje Arkę Przymierza. Za: A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *op. cit.*, s. 12.

¹⁰ *Bima* [hebr. podium] podwyższenie, znajdujące się zazwyczaj na środku sali modlitewnej, z pulpitem z którego odczytywano Pismo Święte. Za: A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *op. cit.*, s. 327.

¹¹ *Sefer zikaron Wojslawica = Yizkor book in memory of Voislavice = Izker-buch cum farajbikn dem ondenk fun der chorew geworener jidiszer kehile Wojslawic* [Księga pamięci Wojsławic], red. S. Kanc, Irgun Jocyj Wojslawica be-Israel baj der mithilf fun der Wojslawicer Lansmanschaft in Amerike [Ziomkostwo Wojsławic w Izraelu we współpracy z Ziomkostwem w USA], Tel Awiw 1970.

¹² Większość eksponatów stanowi depozyt z Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie, pozostałe są darami parafii prawosławnej św. Mikołaja Cudotwórcy w Chełmie, parafii rzymskokatolickiej św. Michała Archanioła w Wojsławicach, mieszkańców i sympatyków Wojsławic. Wśród eksponatów znajdują się również obiekty znajdujące się w działającej w przeszłości Izbie Pamięci Wojsławic.

¹³ Na poły legendarne historie z życia i pamięci wojsławickiego dworu spisał w latach 20. XX wieku Jan Krystyjańczuk. Zob. *idem*, *Przekłęci dziedzice*, Chełm 1938. W 1960 roku o parafii Wojsławice powstała praca magisterska. Zob. J. Zukowski, *Dzieje parafii Wojsławice*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. prof. [sic!] M. Żywczyńskiego w Katedrze Historii Kościoła, KUL, Lublin 1960. W 1966 roku Jan Górak obronił na UMCS pracę doktorską podsumowującą kilka lat badań etnograficznych i historycznych, J. Górak, *Wojsławice. Miasteczko rolnicze Ziemi Chełmskiej*, praca doktorska napisana w Katedrze Etnografii i Etnologii UMCS, Lublin 1966. Wiele informacji o życiu wojsławickiej społeczności żydowskiej znajdziemy we wspomnianej *Księdze Pamięci Wojsławic*, wydanej przez ocalałych z Zagłady Żydów z Wojsławic. Naukowe opracowania o historii cerkwi i synagogi przygotował Paweł Sygowski. Zob. P. Sygowski, *Dawna cerkiew parafialna greko-katolicka p.w. św. Eliasza Proroka w Wojsławicach woj. chełmskie. Dokumentacja naukowo-historyczna opracowana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Chełmie*, Lublin 1982; *idem*, *Synagoga w Wojsławicach woj. chełmskie. Dokumentacja naukowo-historyczna opracowana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Chełmie*, Lublin 1985. Założone w 1985 roku Stowarzyszenie Miłośników Wojsławic wydało m.in. książki Kazimierza Stopy

aspektach poszerzając wiedzę o wyniki kwerendy archiwalnej. Rozpoczynamy opowieścią o założeniu miasta w połowie XV wieku przy szlaku handlowym łączącym wschód i zachód Europy. Historię tę ilustrują wyeksponowane w gablotach artefakty pozyskane podczas wykopalisk archeologicznych prowadzonych na wojsławickim rynku w związku z odbudową ratusza. Pozyskano wówczas ponad 20 000 różnego rodzaju artefaktów¹⁴, z których kilkadziesiąt można zobaczyć na wystawie. Znalazły się tam fragmenty dekoracyjnych kafli piecowych pokrytych zieloną glazurą i zdobionych wicią roślinną z elementami zoomorficznymi przypominającymi smoki, jak również fragmenty malowanej ceramiki, elementy biżuterii czy monety (m.in. denar Władysława Warneńczyka, denar Jana Olbrachta i półgrosz koronny Zygmunta Starego). Pasjonatów militariów i kowalstwa zainteresuje średniowieczny żelazny topór, berdysz, elementy ostrogi oraz inne wyroby kute.

Kolejne gabloty *Cerkiew*, *Kościół*, *Synagoga* poświęcone są trzem wyznaniom kształtującym przez stulecia lokalny krajobraz kulturowy Wojsławic – chrześcijaństwu w obrządku wschodnim (prawosławiu i unitom), chrześcijaństwu w obrządku łacińskim oraz judaizmowi. W przestrzeni poświęconej cerkwi (gabloty) znajdziemy koronę ślubną ze złoczonej blachy, zestaw sprzętów liturgicznych panichidnik, artoforion i trójświecznik, kropidło, XIX-wieczną ikonę św. Mikołaja Cudotwórcy, wiszące

bazujące na jego wspomnieniach. Zob. *idem*, *Ziemia Wojsławicka. Jej dzieje – pamiętki – ludzie*, Lublin 1998; *idem*, *Ziemia Wojsławicka w latach wojny i okupacji 1939–1944*, Wojsławice 2001. W formie książkowej ukazały się też wspomnienia Jadwigi Brandt, *Jakby wczoraj. Wspomnienia z Wojsławic i Chełma*, Chełm 2004 i Zofii Joszt, *Różnie się plecie na tym Bożym świecie...*, Wojsławice 2016, a także opracowania Franciszka Świstowskiego o dziejach edukacji, *idem*, *Dzieje oświaty w Gminie Wojsławice*, Wojsławice 2018; oraz Jana Jabłońskiego o bankowości spółdzielczej, *idem*, *Jubileusz Banku Spółdzielczego w Wojsławicach 1906–2006*, Wojsławice 2006; Stowarzyszenie Panorama Kultur wydało zbiór wspomnień zob. *Skrawki Pamięci. Wielokulturowa przeszłość Ziemi Wojsławickiej we wspomnieniach jej mieszkańców*, red. E. Majuk, E. Majuk, Wojsławice 2005. Fundacja „Ku Przyszłości” opublikowała m.in. opracowane przez Andrzeja Pilipiuka i Marka Farfosa albumy, zob. *idem*, *Wojsławice. Skarby naszej pamięci, wspomnienie o miasteczku*, Wojsławice 2012; *idem*, *U św. Michała w Wojsławicach*, Wojsławice 2015; przewodnik turystyczny, *idem*, *Spacer po Wojsławicach*, Wojsławice 2014; a także zbiór pieśni Zofii Sulikowskiej, *Zielony wygon*, Wojsławice 2013. Wydawnictwo muzyczne In Crudo Records wydało płytę Zofia Sulikowska z Wojsławic – portret śpiewaczki, Warszawa, 2015. Historii Majdanu Ostrowskiego poświęcona jest książka Teresy Szwarz, Elżbiety Furmaniak, Joanny Gładys i Krzysztofy Nizio, *idem*, *Obudzić wspomnienia. Wesele po majdańsku i inne wydarzenia*, Majdan Ostrowski 2014. Dzieje rodzinne miejscowych ziemian zostały opisane w monografii Jacka Poletyła *idem*, *Dom Poletyłów herbu Trzywdar: dzieje rodu, powstania i upadku magnackiej fortuny*, Lublin 2020. Powstał też szereg prac magisterskich i licencjackich dotyczących dziejów regionu oraz inne opracowania, z różnych perspektyw opowiadające o dziejach Ziemi Wojsławickiej i jej mieszkańców. Miejsce, gdzie te wspomnienia mogą się spotkać jest Izba Tradycji.

¹⁴ Zob. N. Jędruszczak, *Podsumowanie badań archeologicznych prowadzonych przy kościele pw. św. Michała Archaniola w Wojsławicach* [w:] „Rocznik Chełmski” T. 19, 2015, s. 55–78; T. Dzieńkowski, *Wojsławice – historia kościoła p.w. św. Michała Archaniola z perspektywy badań archeologicznych*, [w:] *Kościół, cerkwie i klasztory Lubelszczyzny w świetle badań archeologicznych*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2013, s. 98–107 (Skarby Lubelszczyzny); T. Dzieńkowski, *Wojsławice, ul. Rynek 20, woj. lubelskie. Dokumentacja z ratowniczych przedinwestycyjnych badań archeologicznych. Sezony 2010–2012*, Chełm (mps w arch. WUOZ Lublin, Delegatura w Chełmie).

lampiony, *Służebnik do obchodów liturgii św. Jana Złotoustego* (Warszawa 1926) oraz fotografie ukazujące proboszcza wojsławickiej parafii prawosławnej wraz z rodziną. Gabłota wyznania katolickiego to przede wszystkim księgi liturgiczne: mszał i rytuał, jak również modlitewnik i wytwory rzemiosła artystycznego, m.in. wysoki, pięcioramienny, mosiężny lichtarz z postacią anioła (XIX wieku). Następująca kolejno gabłota poświęcona judaizmowi prezentuje się w kontekście wcześniejszych znacznie mniej imponująco. Wyposażenie wojsławickiej synagogi nie zachowało się. Tragicznym paradoksem jest, że w gablocie reprezentującej judaizm, stojącej w ocalałej synagodze, nie ma ani jednego elementu, który można by pokazać jako fragment jej dawnego wyposażenia. Gabłota ze strzępkami hebrajskich tekstów i fragmentami odnalezionych podczas wykopalisk judaików przemawia do odbiorcy wymowną pustką.

Następna gabłota zatytułowana *Falszywie oskarżeni* dotyczy dramatycznych wydarzeń z XVIII wieku, kiedy po zamieszkaniu w miasteczku grupy zwolenników Jakuba Franka (1726–1791) – członków ruchu frankistów, oskarżono miejscowych Żydów o popełnienie mordu rytualnego¹⁵. Wydarzenia te obrosły w legendę przekazywaną na różne sposoby, przez chrześcijańskich i żydowskich mieszkańców miasteczka¹⁶. Opisane tu wydarzenia wpisują się w długą i tragiczną historię tzw. czarnej legendy – błędnego przekonania o dokonywaniu przez społeczność żydowską rytualnych morderstw na dzieciach. Mitu, który przyczynił się do pogłębienia tendencji antysemickich także w polskim społeczeństwie.

Następna przestrzeń ekspozycyjna, *Widok z pałacu*, została poświęcona dzięjom rodu Poletyłów, ostatnich właścicieli dóbr ziemskich z siedzibą w Wojsławicach, a także związanych z pałacem postaci, takich jak pisarz Stanisław Brzozowski czy malarz Władysław Czachórski. Gabłotę wzbogacają monety z czasów zaborów i obiekty związane z właścicielami Wojsławic, na przykład cegła z herbem Trzywdar, którym tytułował się kasztelan chełmski Wojciech Albert Poletyło (ok. 1760–1806)

¹⁵ P. Maciejko, *Wieloplemienny tłum. Jakub Frank i ruch frankistowski (1755–1816)* [tyt. oryg. *The Mixed Multitude. Jacob Frank and the Frankist Movement, 1755–1816*], tłum. J. Chmielewski, Warszawa 2014, s. 165–166; P. Kowalczyk, *Frank, frankiści i „dzieci pracowitych Andrzejuków okrutnie zamordowane”*, <http://blog.polona.pl/2014/12/dziecie-okrutnie-zamordowane/> [dostęp: 15.04.2021].

¹⁶ Ostatnio doczekały się też literackiego opisu w powieści polskiej noblistki Olgi Tokarczuk, zob. O. Tokarczuk, *Księgi Jakubowe albo Wielka podróż przez siedem granic, pięć języków i trzy duże religie, nie licząc tych małych. Opowiadana przez zmarłych, a przez autorkę dopełniona metodą koniektury, z wielu rozmaitych ksiąg zaczerpnięta, a także wspomóżona imaginacją, która to jest największym naturalnym darem człowieka. Mądrym dla Memoryału, Kompatriotom dla Refleksji, Laikom dla Nauki, Melancholikom zaś dla Rozrywki*, Kraków 2014. Dramatyczna historia zaistniała także w teatralnej adaptacji powieści w reżyserii Eweliny Marciniak (2016). W jednej ze scen Katarzyna Kossakowska wyjmuje święte obrazki przywiezione z Wojsławic i opowiada o patronach miejscowości, których figury umieszczone zostały w kapliczkach wotywnych z obawy przed domniemaną kłutwą skazanego na śmierć rabina.

i faksymile korespondencji jaką prowadził z królem Stanisławem Augustem w okresie prac nad Konstytucją 3 maja.

Kolejna gablota, *Miasteczko – sztetl*¹⁷, prezentuje ten sam okres historyczny, aż do roku 1915, kiedy Wojsławice zniszczył przechodzący przez nie front I wojny światowej. Czas ten ukazano tym razem z perspektywy mieszkańców miasteczka. Zgromadzono obiekty będące świadkami codziennego życia wojsławian – m.in. zniszczony samowar, pojedyncze sztucce, uszkodzone nożyce, klucze do domów, zabawki. Uwagę oglądających z pewnością przykuje deska z widocznymi śladami pożaru – odnaleziony podczas wykopalisk i zakonserwowany stopień ze schodów prowadzących do piwnic starego ratusza spalonego podczas działań wojennych w lipcu 1915 roku.

Następna część ekspozycji – *Dwudziestolecie* – skupia się na okresie po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, ze zwróceniem szczególnej uwagi na dzieje szkolnictwa na terenie gminy. Oprócz przedmiotów związanych z edukacją, takich jak liczydła czy piórniki, eksponowane są tu kopie wybranych dokumentów odnalezionych w latach 90. XX wieku w Wojsławicach i przekazanych do Żydowskiego Instytutu Historycznego¹⁸, m.in. zaproszenie na uroczystość zaślubin panny Lizy Moskalówny z panem Izaakiem Wajntraubem, która odbyła się 23 lipca 1929 roku.

Oddzielna gablota jest poświęcona tragicznym wydarzeniom II wojny światowej. W warstwie tekstowej zawiera ona informacje o najważniejszych wydarzeniach okresu okupacji niemieckiej, w tym m.in. relację świadka dewastowania synagogi w 1939 roku oraz o zagładzie Żydów, deportowanych z Wojsławic do obozu śmierci w Sobiborze w październiku 1942 roku. Specjalne miejsce jest poświęcone historii ruchu oporu działającego na terenie gminy i bitwie o Wojsławice, jaka miała miejsce 17 kwietnia 1944 roku, uważanej za największą akcję zbrojną przeprowadzoną przez partyzantów w powiecie chełmskim¹⁹. Na ekspozycji znajdziemy dokumenty i monety z okresu okupacji oraz artefakty związane z wojskowością i działaniami wojennymi – głównie elementy żołnierskiego ekwipunku i łuski po nabojach.

Ostatnia gablota, *Ku współczesności*, opowiada o okresie powojennym, a także o wysiłkach podejmowanych przez różne środowiska w celu zachowania pamięci o dziejach miasteczka i jego mieszkańców. Opowieść ilustrują przedmioty z czasów PRL-u – bon towarowy, pieczęć Samopomocy Chłopskiej i GS-u, medale i odznaczenia nadawane w uznaniu rozmaitych zasług.

¹⁷ *Sztetl* [jid. miasteczko].

¹⁸ B. Pleskaczyńska, *Ocalone dla pamięci*, „Gazeta w Lublinie” 1995, nr 218, s. 4.

¹⁹ F. Świstowski, *Ruch oporu w gminie Wojsławice (zarys organizacji, ludzie, działania)*, „Rocznik Chełmski” 2015, t. 19, s. 191–208.

Tę część ekspozycji zamyka średniowieczny dzbanek z białej gliny, zrekonstruowany z fragmentów odnalezionych w 2010 roku podczas wykopalisk prowadzonych pod ratuszem. Pokażne naczynie zdobione czerwoną dekoracją liniową, skrupulatnie odtworzone przez archeologów z odnalezionych skorup, stało się w ten sposób metaforą zabiegu, którego się podjęliśmy – odtworzenia i ocalenia dla przyszłych pokoleń historii naszej miejscowości.

Trzecią warstwę narracyjną wystawy nazwaliśmy *Uliczką z opowieściami*. Wchodząc w przestrzeń ciągnącą się wzdłuż ścian synagogi, odbiorca porusza się wąskim korytarzem – za tylnymi ścianami gablot, na których nadrukowano stare fotografie Wojsławic. W korytarzu ustawiono stanowiska do odsłuchiwania wspomnień dawnych i obecnych mieszkańców lokalnej wspólnoty. Znajdziemy tu relacje ze zbiorów Stowarzyszenia Panorama Kultur, z kolekcji historii mówionych Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, a także nagrania relacji ocalałych z Zagłady zarejestrowane przez USC Shoah Foundation. Wśród tych ostatnich znajduje się opowieść Sary Kaszen, córki Izraela Kaszena, który był gabajem²⁰ w wojsławickiej synagodze. Ważny dla przesłania wystawy jest wyświetlany na ścianie synagogi krótki film z uroczystości odsłonięcia tablicy i fragmentu ogrodzenia na cmentarzu żydowskim, jaka miała miejsce w 2017 roku z inicjatywy Yossiego Yeinan, którego dziadek i ojciec urodzili się w Wojsławicach. Uroczystość, z udziałem potomków wojsławickich Żydów, władz samorządowych, młodzieży i duchownych trzech wyznań, była ważnym krokiem w procesie przywracania pamięci o dawnych mieszkańcach.

W zamyśle organizatorów Izba Tradycji Ziemi Wojsławickiej ma pełnić kilka funkcji jednocześnie. Ma być miejscem pamięci i instytucją paramuzealną, atrakcją wspierającą rozwój turystyki w gminie, ale też lokalnym archiwum społecznym, instytucją otwartą na potrzeby mieszkańców, pomagającą budować lokalną tożsamość i pozytywne przywiązanie do miejsca zamieszkania na bazie historii, kultury i tradycji.

To, co dziś uznamy za nasze dziedzictwo kulturowe, będzie kształtowało myślenie przyszłych pokoleń. Tworząc Izbę Tradycji Ziemi Wojsławickiej, lokalna społeczność sygnalizuje, że chce pamiętać o swojej wielokulturowej, wielowyznaniowej przeszłości i na tak rozumianym dziedzictwie budować lokalną tożsamość.

Sposoby odczytywania miejsc takich jak Izba Tradycji Ziemi Wojsławickiej będą różne, czasami muszą być różne. Wizyta w dawnej synagodze może być znakiem

²⁰ Gabaj [hebr. opiekun, skarbnik] urzędnik gminy żydowskiej, który pełnił funkcję administratora synagogi. Jego zadaniem było także organizowanie pomocy dla biednych. Za: A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *op. cit.*, s. 95.

pustki i nieobecności²¹. Z drugiej strony dla mieszkańca małego polskiego miasteczka, może być pierwszym spotkaniem z różnorodnością kulturową rozumianą jako coś bliskiego, swojego. Nawet jeśli jest to tylko symboliczne spotkanie.

Wojsławice, w których nie mieszka już żaden Żyd, dbają o dawną synagogę w imieniu wspólnej pamięci. W nadziei, że pomimo całego bagażu trudnej historii można wokół dziedzictwa kulturowego utworzyć wspólnotę łączącą współczesnych mieszkańców i potomków dawnych mieszkańców, przestrzeń spotkania, rozmowy, poszukiwania wspólnych płaszczyzn.

Aby przekonać się, czy udało się osiągnąć ten cel, najlepiej osobiście odwiedzić Wojsławice.

Izba Tradycji Ziemi Wojsławickiej

Wystawa stała:

Wojsławice Войславичі וויסלאוויטש

Na szlaku kultur i tradycji Ziemi Wojsławickiej

Kuratorzy i autorzy scenariusza: Paulina Kowalczyk, Emil Majuk

Projekt ekspozycji: Koza Nostra Studio (Malwina Radecka, Natalia Horak, Maciej Bereś, Michał Tokarz)

Projekt architektoniczny: Vostok Design (Krzysztof Grochal)

Wykonanie wystawy: ElMar (Piotr Sobczyk)

Aranżacja eksponatów: Paulina Kowalczyk

Wykonanie ksiąg: Alicja Magiera

Wykonanie multimediiów: Stowarzyszenie Panorama Kultur, Poligon Studio

Konsultacje w imieniu Gminnego Centrum Kultury, Sportu i Turystyki w Wojsławicach: Sylwia Jasiuk

Dziękujemy za udostępnienie zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie, Fundacji „Ku Przyszłości”, Ośrodkowi „Brama Grodzka – Teatr NN” i Stowarzyszeniu Miłośników Wojsławic.

SŁOWA KLUCZOWE:

Wojsławice, Izba Tradycji, synagoga, miasteczko, wystawa, pamięć, historia lokalna, interpretacja dziedzictwa

²¹ Jak zauważył Jonathan Webber, doświadczenie kontaktu z żydowskim dziedzictwem w Europie Środkowo-Wschodniej ponad 70 lat po Zagładzie może wywołać szeroki zakres emocji. Od głębokiego smutku w zetknięciu ze świadectwem ruin, po chęć odbudowania więzi z tętniącą życiem żydowską cywilizacją. Od przerażenia ogromem zniszczenia i potrzeby żałoby, po świadomość istnienia różnych sposobów radzenia sobie z przeszłością. Odmienne perspektywy mogą nakładać się na siebie. Odnowiona synagoga, w której mieści się muzeum, może być widziana jako znak żydowskiej nieobecności. J. Webber, Ch. Schwarz, J. Francisco, *Śladami pamięci. Dziedzictwo żydowskie polskiej Galicji*, Kraków 2018, s. 26–27.

Fot.1. Dawna synagoga w Wojsławicach, obecnie siedziba Izby Tradycji. Widok od strony południowo-zachodniej, fot. Emil Majuk

Fot. 2. Sala główna dawnej synagogi w Wojsławicach, centralnym elementem ekspozycji jest rekonstrukcja bimy i wnętrza po *aron ha-kodesz*, fot. Paulina Kowalczyk

Fot. 3. W dziesięciu gablotach rozmieszczonych wokół bimy umieszczono opowieść o historii Wojsławic, ilustrowaną eksponatami i opisaną na wykonanych z płótna planszach tekstowych, fot. Paulina Kowalczyk

Fot. 4. Po zewnętrznej stronie gablot przebiega „Uliczka z opowieściami”, na której można zapoznać się z wspomnieniami dawnych mieszkańców gminy Wojsławice, fot. Emil Majuk

Fot. 5. Wokół bimy znajduje się osiem pulpitów zawierających dotykowe ekrany multimedialne oraz ręcznie wykonane tomy: *Księgę Modlitw*, *Księgę Nazwisk*, *Księgę Wspomnień* i *Księgę Fotografii*, fot. Emil Majuk

Fot. 6. Dawny babiniec został przeznaczony na wystawy czasowe i działania edukacyjne, fot. Paulina Kowalczyk

Изложение

Как рассказать о мультикультурной истории города – постоянная выставка в Палате традиций Войсловицкой земли как интерпретация местного культурного наследия

В статье рассказывается о предпосылках, на которых была основана концепция новой постоянной экспозиции в Палате традиций Войсловицкой земли, расположенной в здании бывшей синагоги в Войславце. В содержании статьи представлены основные сюжетные линии, выбор экспонатов и методы интерпретации культурного наследия, использованные в процессе подготовки выставки, посвященной мультикультурной истории города Войславце Земли Хелмской. Обсуждался также вопрос о наделении заброшенных сакральных построек новыми функциями.

ABSTRACT

HOW TO TELL THE MULTICULTURAL HISTORY OF THE TOWN? WOJŚLAWICE Войславичі
ציוואלטיאוו – PERMANENT EXHIBITION AT THE WOJŚLAWICE REGION CHAMBER
OF TRADITION AS AN INTERPRETATION OF LOCAL CULTURAL HERITAGE

The article tells about assumptions on which the concept of the new permanent exhibition of the Wojsławice Region Chamber of Tradition, located in the building of the former synagogue in Wojsławice, was based. The content of the article presents the main narrative threads, the selection of exhibits and the methods of cultural heritage interpretation used in the process of preparing an exhibition devoted to the multicultural history of Wojsławice in the Chełm Land. The issue of granting new functions to abandoned sacred buildings was also discussed.

Niedzielny poranek na ul. Lwowskiej